

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2“18”-1Т.Шевченко:811.112.2255.4-112:06.053.561.Франко

НІМЕЦЬКОМОВНА ПОЕТИЧНА ШЕВЧЕНКІАНА ІВАНА ФРАНКА

Іван Теплий

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

У статті висвітлено перекладознавчо-історичний аспект німецькомовної поетичної Шевченкіани І. Франка. Дослідження виконане у контексті творчості письменника німецькою мовою загалом, насамперед перекладацької, з урахуванням низки перекладознавчих напрацювань І. Франка. Подаються нові статистичні дані, публікації, що ілюструють обсяг та характер зробленого у цій ділянці.

Ключові слова: Шевченкіана, переклад, перекладознавство, німецька мова.

Гігантська перекладацька праця І. Франка охоплює близько 25 років і домінує у відповідний 30-річний період в історії українського перекладу (1890–1919). “Франко як перекладач не має в нашому письменстві рівних ані за потужністю і широтою охоплення явищ світової літератури, ані за глибиною мистецької ерудиції, ані за напругою творчої волі, спрямованої на граничне розширення духовних обріїв української культури” [22, с. 181]. У царині художнього перекладу, як стверджує харківська дослідниця Л. Григор’єва, за обсягом перекладених творів народів світу різних епох Іван Франко взагалі не мав собі рівного перекладача у жодній літературі. Він перекладав (саме перекладав, бо, вочевидь, не всі переклади було завершено за життя – І. Т.) українською мовою близько двохсот творів, починаючи з шедеврів античності, середньовіччя і закінчуючи кращими зразками художнього слова на початку ХХ сторіччя (з німецької літератури – близько 30 великих творів, незчисленну кількість віршів; з англійської – понад 40 прозових та драматичних творів, а також велику кількість віршів та балад; з літератури французької – близько 30 прозових творів та 30 поетичних) [12, с. 46].

За даними Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка із 6000 творів Франкової спадщини 1130 припадає на художні переклади, а це 3781 сторінка, що обіймає 7 томів із 50-ти: тт. 8–13 та 25. Обсяг вибірки з німецької мови як мови-джерела становить 1619 (43% від загального числа), 160 творів (14,2%) різних за жанром; 70 стор. (1,9%) припадає на німецьку мову як цільову (45 творів (4%): 22 пісні та 22 поезії Т. Шевченка і один вірш М. Некрасова, присвячений Т. Шевченкові) [8, с. 20], тим часом як 1529 стор. (40,4%) або 350 творів (31%) перекладено через мову-посередник, якою була німецька. Отже, німецькою мовою охоплено понад 85% сторінок і 49% назв

усіх творів, що в абсолютному обчисленні становить, відповідно 3218 та 555¹. До того ж, частина оригінальної, так би мовити, творчості І. Франка так чи інакше містить *переспіви або вільні наслідування* з інших авторів. Насамперед це вірш “Школа поета” [44, с. 45].

Однак і це ще не вся перекладацька спадщина І. Франка німецькою мовою. Додамо сюди й інший аспект перекладу – науковий [9, с. 16, с. 24], що, як і художній, потребував випрацювання мовної норми і стилю. Тут обсяг перекладеного становить понад 300 сторінок. Сюди варто додати й третій аспект – переклад з Біблії та апокрифічних книг [21], де обсяг зробленого сягає до 100 сторінок.

Отже, німецька мова посідає визначне місце у перекладацькій спадщині І. Франка і тут варто вирізнити три аспекти: а) німецька мова як мова-джерело; б) німецька мова як цільова; в) німецька мова як мова-посередник. Окремо, як ширший контекст або суспільно-політичне тло, постає питання про німецьку мову як мову навчання, художньої та публіцистичної творчості, як, врешті, й державну мову того часу; що більше, це була свого роду *lingua franca*. Можна говорити і про жанри цієї творчості: поетичні твори, прозу, драматургію, пісенну творчість, наукові статті, апокрифічні твори, листи, переклади, переспіви або наслідування, її аспекти, як-от: синхронійний та діахронійний тощо [2–5; 18; 19; 34]. Німецька мова послужила І. Франкові як цільова і під час перекладу зі староболгарської мови такої цінної пам’ятки, як “Азбучна молитва”, про що пише болгарська дослідниця Л. Терзійська: “Велике значення мали також присвячені цій пам’ятці студії І. Франка, опубліковані в “Archiv für slawische Philologie”². Вони разом з перекладом “Азбучної молитви” німецькою мовою, здійсненим І. Франком, були першими публікаціями, що дали змогу європейському світові ознайомитись “із найстаршою віршею, зложеною в церковнослов’янській мові коло р. 860” [39, с. 31]³.

Творчість І. Франка німецькою мовою вже була предметом наукового вивчення. Насамперед варто згадати ужгородського дослідника Б. Бендзара, дослідника з діаспори В. Жилу та ін. [2–4, 7, 8, 14, 15, 27, 29, 31, 48, 54, 57], праці самого І. Франка [33–38; 40]. Детально, у хронологічному порядку та за значущістю зробленого, розглянуто німецькомовний перекладацький доробок І. Франка у монографії Л. Рудницького “Іван Франко та німецька література” [30], однак працею, цілковито присвяченою порушеній проблемі, є монографія Я. Погребенник “Шевченко німецькою мовою”, де подається історичний ракурс питання, з урахуванням всього, зробленого станом на 1973 р. Окремий розділ (“Шевченко в перекладах Скобельського, Климовича, Франка”) присвячено перекладній німецькомовній Шевченкіані І. Франка [25]. З іншого боку, незважаючи на ґрунтовний характер дослідження і вагомість висновків, минуло 35 років від часу написання монографії і з’явилася низка нових досліджень та матеріалів, виконаних за нової доби. Відсутні й конкретні статистичні дані про обсяг зробленого німецькою мовою, ана-

¹ Подані цифри навряд чи остаточні, оскільки можлива поява нових джерел, дотичних до порушеної проблеми.

² Archiv für slawische Philologie. XXV. S. 15 (Прим. моя. – *I.T.*)

³ Посилання в цитаті – на відповідні том і, курсивом, сторінку з 50-томного видання творів І. Франка. (Прим. моя. – *I.T.*)

ліз Франкових перекладів та ін. Дотичні до цієї праці й інші, хоча не такі великі за обсягом дослідження [17; 48; 54].

Перекладам І. Франка з німецької літератури присвячено 10-й, 13-й та 25-й томи “Зібрання творів І. Франка у 50-ти томах”. Тут, властиво, йдеться про німецьку мову як мову-джерело і цільову мову. Переклади з німецької мови систематично представлені в 13-му томі, загалом охоплюючи 600 сторінок, перекладної художньої прози становить 164 сторінки.

Переклади німецькою мовою охоплюють поезії Т. Шевченка (22), – включаючи “Заповіт”, – та низку українських народних пісень (22), загальним обсягом 45 [54, с. 542–543, 8, с. 275–303]. З огляду на це варто зазначити, що дослідники не однакові щодо числа перекладів здійснених німецькою мовою: Св. Гординський наводить цифру 28 [11, с. 415–440], М. Возняк, В. Мартинов – 22 [8, с. 275–303; 20, с. 300], Я. Погребенник – 20 [25, с. 81].

Про те, як І. Франко опанував німецьку мову, дуже влучно висловився П. Суkenников, російський журналіст, репортер німецької газети (1902). Автор зазначає, що не бачив перекладів німецькою мовою творів І. Франка за декілька років уважного ознайомлення з німецькою періодичною пресою, проте мав можливість читати статті І. Франка, написані ним самим по-німецьки. “Франко володіє кількома європейськими мовами і, на відміну від багатьох, котрі вміють викладати власні думки, незважаючи на знання мов, суто своєю рідною мовою, він пише німецькою живо та образно”... “Франко – бере на свій страх і ризик таке порівняння автор спогадів, – це русинський Золя” [31, с. 223–224].

Ще 1969 р. Б. Бендзар в авторефераті кандидатської дисертації [3, с. 16] стверджував, що І. Франко був першим українським ученим, який глибоко та всебічно, з революційно-демократичних позицій висвітлив творчість Т. Шевченка. Він написав *понад п'ятдесят* (курсив мій – *І.Т.*) статей про життя і творчість Кобзаря, які стали основою наукового шевченкознавства. Значну роль, на думку дослідника, в ознайомленні німецького читача з творчістю Т. Шевченка відіграли і три статті письменника німецькою мовою, а саме “Taras Schewtschenko und sein Vermächtnis” (1908) [“Тарас Шевченко і його “Заповіт”], “Taras Schewtschenko” (1914) [“Тарас Шевченко”], “Die Wiedmung” (1914) [“Присвята”], у яких висвітлено світове значення та неповторність творчості великого національного поета України на тлі загальноєвропейського літературного процесу.

І. Франкові, – як слушно вважає дослідник, – належить одне з перших місць серед таких українських перекладачів поезій Т. Шевченка німецькою мовою кінця XIX – поч. XX ст., як П. Скобельський, К. Климкович, С. Шпойнарівський, А. Попович, О. Грицай та ін. І. Франко прагнув передусім ознайомити німецького читача з глибоко народною революційною творчістю Т. Шевченка. Він створив прекрасні переклади таких творів, як “Заповіт”, “І небо невмите, і заспані хвили”, “Кавказ” та ін. Як зразок поетичного відтворення оригіналу автор наводить першу строфу вірша “І небо невмите, і заспані хвили”, що являє неабиякий інтерес і для сучасного дослідника-перекладознавця:

Ungewaschen der Himmel
Und verschlafen die Wellen,
Und am Ufer, so weit man nur blickt,

Schilf und Schilf wie betrunken,
Ohne Wind hingesunken
Neigt sich, beugt sich und raschelt und nickt [Цит. за 3, с. 17–18].

Зіставний аналіз перекладів, що їх І. Франко здійснив німецькою мовою (окремі твори М. Некрасова, як-от “Auf dem Tod Schewtschenkos” / “На смерть Шевченко”, В. Стефаніка “Das letzte Stündchen” / “Скін”), дає підстави дійти висновку, що таку працю могла здійснити людина з великим поетичним талантом. Важливо, що І. Франко зважав на ідейно-художній задум оригіналу, його образний та емоційний лад. З’ясовується, що перу І. Франка належить і переклад німецькою мовою нарису Максима Горького “Перед лицом жизни” (“Vor dem Anlitz des Lebens”) [3, с. 18]. Творчість І. Франка німецькою мовою – органічна й значна частина його багатогранної літературної і наукової спадщини. Це визначне явище в історії української культури та літератури свого часу набуло певного суспільно-культурного резонансу серед прогресивної австрійської та німецької громадськості [3, с. 19]. Вельми вдало висловився німецький критик Е. Райснер: “І. Франко як духовний посередник між слов’янами і німцями” (див. його “Рецензію на берлінське видання творів І. Франка німецькою мовою” (мається на увазі фундаментальну працю “Beiträge zur Geschichte...”) [54], видрукувану у “Zeitschrift für Slawistik”. Berlin, 1965. Bd. X. S. 602) [Цит. за 4, с. 46].

“Дослідники теми “Шевченко і Франко” – пише відомий літературознавець М. Гнатюк, – Б. Загайкевич, Ю. Бойко, Ю. Кобилецький, М. Бернштейн налічували у Франка 40–50 спеціальних статей та досліджень творчості Шевченка. Якщо додати до цього виступи І. Франка на святкових академіях, шевченківських святах, а також праці, в яких творчість Шевченка розглядається у контексті інших тем, то ця цифра зросте *поза сотню* (підкреслення моє – І.Т.). Характерно, що ці статті друкувалися українською, польською, німецькою, англійською мовами” [10, с. 37]. Із двох аспектів цих обривів – популяризація творчості Т. Шевченка та “секрети поетичної творчості Т. Шевченка” – цікавий, безперечно, перший. Варта уваги й низка праць на тему “І. Франко – Т. Шевченко” [7; 28; 30; 49], що вийшли з друку окремими статтями.

Поезії Шевченка І. Франко почав перекладати німецькою мовою в січні 1882 р. В № 14 (№ 2 за 1882 р.) львівського місячника “Світ” повідомлялося про “вихід у світ першої частини “Фауста” Гете в перекладі на українську мову Івана Франка і зазначалося, що доход з виданої книги, можливо, піде на видання двох поем “Німеччини” Генріха Гейне й “Бичувань” Віктора Гюго в перекладі Франка або на “один том німецьких перекладів поезій Шевченка, до котрого ввійдуть поеми “Неофіти”, “Марія”, “Кавказ” і частина думок. Над перекладом Шевченка працює д. Іван Франко. *Знавці німецької мови, що читали Франкові переклади, висловлювались про них похвально* (курсив мій – І.Т.), – тож дуже корисною було б річчю видати ті переклади друком, щоб ширший світ пізнав нашого кобзаря з найлуччих його творинь” (“Світ”. 1882. С. 252) [Цит. за 8, с. 266]. “Переклади Франка – пише Я. Погребенник – можна справедливо вважати визначною подією в історії перекладання Шевченка на німецьку мову” [25, с. 82], а “другий варіант “Заповіту” Франка можна вважати досягненням перекладацького мистецтва” [25, с. 86]. Варто навести й оцінку Г. Почепцова: “Чудово знав Франко німецьку мову. Він

перекладав багато поезій з української і російської мов на німецьку, наприклад, здійснив переклади ряду творів Т. Шевченка, які до сьогодні вважаються одними з найкращих” [26, с. 127]. У попередньому абзаці автор згадує про переклади *деяких поезій Шевченка* (курсив мій. – *I.T.*), тим часом як мені відомо лише про один (*Zum Tod Schewtschenkos*). Ні М. Возняк, ні М. Гнатюк не наводять інших перекладів з М. Некрасова, невідомо про них й авторів цих рядків.

З нагоди виходу в світ у 1882 р. повного перекладу першої частини “Фауста” Й.-В. Гете М. Драгоманов писав: “Ще 1880 р. друкувалися в газеті “Правда” окремі розділи з “Фауста” в перекладі українською мовою. Днями вийшов у Львові повний переклад цього великого твору найбільшого з поетів світу. Перекладачеві п. Іванові Франку належить честь довести московським націоналістам, а разом з ними й великоросійським літераторам, що українська мова в багатстві, вишуканості та гнучкості форм не поступається жодній із сучасних літературних мов слов’янства і зовсім не так бідна поняттями, щоби нею важко було перекладати глибину філософських думок і малювати високохудожні образи. Це не мова простолюду тільки, як стверджують московські невігласи, а мова цілої нації, політичне майбутнє якої ще попереду, проте чие місце на право самостійного розвитку в ряду цивілізованих народів уже завойовано і його не може посісти ніхто інший” [13, с. 145].

За життя І. Франко опублікував тільки два свої німецькі переклади поезій Т. Шевченка, а саме “Das Vermächtnis von Taras Ševčenko” (*Ruthenische Revue*⁴. 1903. № 1), що починався рядком “Wenn ich sterbe, so bestattet” (тобто “Заповіт”) та “Am Aralsee” (початковий рядок “Ungewaschen der Himmel”), тобто “І небо не вмите, і заспані хвилі” (*Ruthenische Revue*. 1903. № 11). Обидві ці поезії І. Франко переклав у 1882 р. У 1902–1903 рр. він переклав по-новому обидві поезії і “нові переклади вийшли далеко кращі і вірніші щодо оригіналів, ніж переклади 80-х років” [8, с. 272]. Я. Погребенник у монографії, цілковито присвяченій порушеній проблемі, – “Шевченко німецькою мовою” – (розділ “Шевченко в перекладах Скобельського, Климковича, Франка”) зазначає: “Лише 1903 р. два переклади Шевченкового “Заповіту” та “І небо не вмите, і заспані хвилі” опублікував Франко в журналі “Ruthenische Revue”, № I, II [25, с. 80].

На початку травня 1915 р. І. Франко переглянув свої переклади поезій Шевченка німецькою мовою і підготував їх до друку. До майбутнього видання передбачалося включити переклади віршів Т. Шевченка у такому порядку: I. *Kaukasus*. II. Уривок An P. Joseph Šafarik. Widmung des Gedichtes “Johann Hus” oder “der Häretiker” (зазначу, що такий заголовок І. Франко дав у 1915 р. замість первісного “Fragmente des Gedichtes “Haeretiker” oder “Johann Huss”. Widmung des Gedichtes an P.J. Šafarik”). III. Уривок з дописаним у 1915 р. заголовком “Der Anfang des Gedichtes “Johann Hus”. IV. Ode an das Licht. V. An N.I. Kostomarow. VI. Переклад поезії “Не гріє сонце на чужині” з дописаним у 1915 р. заголовком “In der Fremde”. VII. Переклад поезії “І небо не вмите, і заспані хвилі” з дописаним у 1915 р. заголовком “Am Kos-Aral”. Під перекладом VII є примітка І. Франка: “Написано р.1882, дру-

⁴ Віденський двотижневик. Український громадсько-культурний та літературний журнал, що виходив у Відні (1903–1916) німецькою мовою, (від 1906 р. – як *Ukrainische Rundschau*).

ковано в часописі “Ruthenische Revue” 1903, ч.11, с. 265 п.з. “Am Aralsee” (Текст цього перекладу поданий у другій, пізнішій редакції). VIII. Переклад поезії “В неволі, в самоті немає” з дописаним у 1915 р. заголовком “Im Kerker” і такою ж приміткою під текстом: “Написано д. 23 вересня 1882, доси не друковано”. IX. Переклад поезії “О люди, люди небораки” під первісним заголовком “Nachtgedanken”, зміненим у травні 1915 р. на “Nachtgedanken in Petersburg 1859”. У травні 1915 р. І. Франко перемістив переклад “Заповіту” на початок збірки з допискою: “Написано в р. 1882, друковано в часописі “Ruthenische Revue” 1903 р., ст. 16 п.з. “Das Vermächtnis von Taras Ševčenko”. (І тут подана друга редакція перекладу). Під п. XI письменник вмістив переклад частини поеми “Марія” з допискою: “Переложено лише... початкових рядків поеми”. Та, забувши, що XI місце призначене для “Марії”, І. Франко подав удруге під номером XI переклад вірша “Садок вишневий коло хати” під заголовком “Der Abend in Dorfe” з приміткою під текстом: “Написано д. 11 грудня 1882, доси не друковано”. Що стосується автографів цих перекладів, то, за винятком “Кавказу” й “Марії”, всі вони переписані лівою рукою І. Франка [8, с. 273].

Частину “Марії” І. Франко переклав двічі: від слів “Beim Joseph, einem heil’gen Zimmermann” до слів “Mag deine Zukunft dir ein Traum erklären!” весь текст зазначений як “nota”, а на полях перед початком поеми стоять такі слова: “Початкових... рядків сеї поеми я переклав два рази, раз довшим, 6-стоповим, а потім коротшим, 4-стоповим, ямбовим розміром, яким написаний також оригінал. Уважаю негрішним подати тут у ноті під текстом другої також першу редакцію мого перекладу. Львів д. 5 мая 1915” [Цит. за 8, с. 273]. Наприкінці, після переписаних текстів Шевченкових творів німецькою мовою І. Франко зазначав: “Усі ті переклади я написав у Нагуєвичах 1882 р., від січня до вересня. В початку весни того року я перебув досить тяжку слабість (черевний тиф), що перервала між іншими працями також і сю на кілька місяців. Тим пояснюється, що після “Кавказу”, перекладеного ще в січні, решту перекладів я написав аж у вересні. Вони, зрештою, як і найбільша частина моєї белетристичної праці, були *люксовим артикулом* моєї продукції, не давали мені довгі десятиліття майже ніякого доходу, а, навпаки, вимагали ще коштів на видане. Тому й не диво, що вони, як і багато моїх поетичних праць, лишилися не викінчені та пролежали в рукописі повних 23 роки та при теперішніх обставинах пролежать ще хто знає як довго. Писано д. 5 мая 1915”. (Архів І. Франка 398/VIII) [Цит. за 8, с. 273–274].

Одначе, підготовлюючи німецькі переклади з Т. Шевченка до друку на початку травня 1915 р., І. Франко не знайшов їхньої найдавнішої частини, а може, припускає М. Возняк, й забув про неї. Ця частина перекладів, стверджує далі дослідник, збереглася в архіві І. Франка під № 406/2 [8, с. 274]. Варто перелічити ці переклади: 1) “Nonnenhymne” (“Тімн чернечий”); 2) “Wie lang die Nacht? Wann kommt das Licht?” (“І день іде, і ніч іде”); 3) “Perebenda” (“Перебендя”); 4) “Nimm keine Reiche” (“Не женися на багатій”); 5) “Jenes breite Tal” (“І широкою долину”); 6) “Wol bin ich schön, wol bin ich reich” (“І багата я, і вродлива я”); 7) “Wol hab’ich Augen so klar und licht” (“Ой маю, маю я оченята”); 8) “Ich bin nicht krank, Gott sei es Dank” (“Я не нездужаю нівроку”). В іншому зшитку, за словами М. Возняка, того ж самого номера архіву І. Франка й на такому ж папері зберігся кінець перекладу

поєми “Кавказ” від слів “Auch dich, mein Freund, dich trieb man hin” (“І тебе загнали, мій друже єдиний”). До того ж, весь переклад поеми “Кавказ” Т. Шевченка переписаний начисто, під заголовком “Kaukasus. Ein Gedicht von Taras Schewtschenko (Aus dem Ukrainischen übersetzt von Iwan Franko)”, зберігся під № 398/IX архіву І. Франка, а під № 398/VIII, – у чорновому варіанті, – текст під заголовком “Kaukasus”, цікавий тим, що між початковим текстом і кінцем від слів “Auch dich, mein Freund, dich trieb man hin” стоїть дата: 14 січня 1882. Далі йдуть: *Fragmente des Gedichtes “Haeretiker” oder “Johann Huss”*, а саме “Widmung des Gedichtes an P.J. Šafařík” і початок поеми (від слів “Rings Unrecht, Druck und Sklaverei” до слів: “Ging er, um im Gebet sich neue Kraft zu fassen”), потім “Schmutzig der Himmel, verschlafen der See” (“І небо невмите, і заспані хвилі”), “Im Kerker, in der Einsamkeit” (“В неволі, в самоті немає”) з датою 23 вересня 1882; “Ode an das Licht” (“Світе ясний, світе тихий”), “Mein letzter Wille” (“Заповіт”), “Nachtgedanken” (“О люди, люди небораки”), “Die Sonne wärmt nicht in der Fremde” (“Не гріє сонце на чужині”), “An N.I. Kostomarov” (Н. Костомарову). Збереглась тут і частина перекладу “Марії” Т. Шевченка (“Maria”). У записній книжці за № 496/9 є два німецькі переклади І. Франка із Т. Шевченка “Vor jedem Haus ein Weichsetgarten” (“Садок вишневий коло хати”) та “Beneide keinen Reichen” (“Не завидуй багатому”). Два чорнові варіанти згаданих перекладів, а саме “O Menschen, elend bis zum Grunde!” (або, як подано вище, “Nachtgedanken”) і “Die Sonne wärmt nicht in der Fremde” збереглися у зшитку І. Франка в архіві О. Маковея і перейшли до архіву родини Франків під № 575 [8, с. 274–275].

Отже, всього перекладено 22 поезії Т. Шевченка і 1 вірш на “шевченківську” тематику (М. Некрасов “На смерть Шевченко”), разом – 23. Невідомо, чому дослідниця Я. Погребенник подає цифру 20 [25, с. 81].

Щодо самих перекладів окремих поезій варто насамперед зупинитися на вірші “Заповіт”, написаному 25 грудня 1845 р. у Переяславі. Поетові був тоді лише 31 рік. Що ж могло спричинитися до написання “Заповіту” в такому ранньому віці? Найімовірніше, часті переїзди з місця на місце у дощову погоду, пізньої осені, внаслідок чого він сильно застудився, від чого з’явилися думки про недалеку смерть. Так і виник “Заповіт”, однак міцний організм поета і дієва, фахова допомога лікаря О. Козачковського сприяли видужанню Т. Шевченка, але вірш, – цей, за словами І. Франка, “прекрасний і характерний для Шевченка odkaz”⁵ [41, с. 543] – залишився:

Заповіт	Vermächtnis
Як умру, то поховайте Мене на могилі Серед степу широкого На Україні милій, Щоб лани широкополі, І Дніпро, і кручі Було видно, було чути, Як реве ревучий.	Wenn ich sterbe, so bestattet Mich auf eines Kurhans Zinne, Mitten in der breiten Steppe, Der geliebten Ukraine, Das ich grenzenlose Felder Und den Dnepr und seine Schnellen Sehen kann und hören möge Das Gebraus der großen Wellen,

⁵ заповіт (чеськ.).

Як понесе з України У синєє море Кров ворожу... отойді я І лани, і гори – Все покину і долину До самого Бога Молитися... а до того Я не знаю Бога. Поховайте та вставайте, Кайдани порвіте І вражою злою кров'ю Волю окропіте. І мене в сем'ї великій, В сем'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом. 25 декабря 1845, в Переяславі [46, с. 211]	Wenn sie von der Ukraine Schwemmen fort ins Meer und schleppen Feindesblut und Feindesleichen, Dann verlaß' ich Berg und Steppen, Schwinge bis zum Gott empor mich Von dem Sturme hingerissen Um zu beten – doch bis dahin Will von keinem Gott ich wissen. Ja, begrabt mich und erhebt euch, Und zersprengt eure Ketten, Und mit schlimmem Feindesblute Möge sich die Freiheit röten! Und am Tag, der euch die Freiheit Und Verbrüderung wird schenken, Möget ihr mit einem stillen Guten Worte mein gedenken. (Fassung 1903) [54, с. 194; 8, с. 202–203]

Це той другий варіант “Заповіту” Франка, що його, за словами Я. Погребенник, “можна вважати досягненням перекладацького мистецтва” [25, с. 86]. Невеличкі відхилення у варіанті, що його наводить упорядник М. Гнатюк у “Шевченкознавчих студіях” [10, с. 444] стосуються поданих нижче рядків (курсив мій – *I.T.*): Und den **Dnibr**, und seine Schnellen (6-й), Will **ich** keinen Gott ich wissen (16-й), Und mit **schlimmen** Feindesblute (19-й). Варто було би дізнатися, чи такі варіанти є у рукописах або автографах.

Розгляньмо детальніше цей переклад у зіставленні з першоджерелом та іншими варіантами. Видання 1903 р., наведене вище, слугуватиме як джерело аналізу. Є, однак, дві інші версії: про першу йшлося вище (це варіант 1882 р. під назвою “Mein letzter Wille”). Другий варіант міститься у посібнику Л. Міщенко та О. Турченко [56, с. 116–117].

Наведемо й їх:

Mein letzter Wille Wenn ich sterbe, so begrabt mich Auf des hohen Kurhans Zinne, Mitten in der breiten Steppe, Der geliebten Ukraine, Das ich grenzenlose Felder Und den Dnepr und seine Fälle Sehen könnt' und hören könnte Das Gedröhn der großen Welle, Wenn, geschwollen einst vom Blute Der Bedrücker, der Tyrannen, Sie, ins Meer sich zu ergießen, Freudig rauschen wird von dannen. Dann verlaß' ich diese Steppen, Alle diese lieben Stätten, Schwinge mich empor zum Himmel, Preise Gott in Dankgebeten,	Vermächtnis Wenn ich sterbe, so bestattet Mich auf eines Kurhans Zinne, Mitten auf eines breiten Steppe Der geliebten Ukraine, – Das ich grenzlose Felder Und den Dnjepr und seine Schwellen Sehen kann und hören möge Das Gebraus der großen Wellen. Wenn sie von der Ukraine Schlemmen fort ins Meer und schleppen Feindesblut und Feindesleichen, Dann verlaß ich Berg und Steppen, Schwinge bis zum Gott empor mich Von der Sturme hingerissen Um zu beten – doch bis dahin Will von keinem Gott ich wissen.

<i>Aber bis dahin, o Brüder,</i> Will von keinem Gott ich wissen. Ja, begrabt mich und erhebt euch, <i>Bis die Ketten ihr zerrissen,</i> <i>Bis von Feindesblut gerötet</i> <i>Blinkt der Freiheit Morgenstrahl!</i> <i>Dann, o dann im frohen Bunde</i> <i>Denket meiner auch einmal!</i> 1882 [54, с. 193–194; 8, с. 291]	Ja, begrabt mich und erhebt euch, Und zersprenget eure Ketten, Und mit schlimmem Feindesblute Möge sich die Freiheit röten. Und am Tag, der euch die Freiheit Und Verbrüderung wird schenken, Möget ihr mit einem stillen Guten Worte mein gedenken. [56, с. 116–117]

Отже, в останньому варіанті, взятому за основу зіставлення, замінено 13 слів, не кажучи про повну заміну ще 12-ти рядків! І це наочний доказ того, як скрупульозно переглядав (тобто редагував) І. Франко свої твори, зокрема перекладні, упродовж двох останніх десятиліть свого життя. В. Мартинов [20, с. 300] пише, що “Франко прагнув дати можливість читачеві глибоко відчутти полум’яний революційний пафос і соціальну спрямованість поезії Шевченка. Орієнтуючись на сучасного йому німецького читача, Франко де в чому модернізує Шевченка”. Скажімо, слова Т. Шевченка “люте панство проклинав” (“Не гріє сонце на чужині”) І. Франко перекладає “verflucht die feilen Herrscherklassen” тобто “проклинав продажні панівні класи”. Слова Т. Шевченка “та до високого престола усі ми в золоті і голі” письменник перекладає: “bis zu dem golden-hohen Thron sind wir bald Bettler, bald Spion” (і до високого золотого трону ми або злидарі, або шпигуни) [20, с. 300]. Якщо зіставити деякі рядки з першої та другої редакцій “Заповіту”, то побачимо подані нижче (вирізнені курсивом) відмінності:

Перша редакція	Друга редакція
Wenn, <i>geschwollen einst vom Blute</i> <i>Der Bedrucker, der Tyrannen,</i> <i>Sie, ins Meer sich zu ergießen</i> (Коли, наповнена кров’ю визискувачів і тиранів, у море потече вона, (тобто кров))	Wenn sie von der Ukraine Schwemmen fort ins Meer und schleppen Feindesblut und Feindesleichen, (Коли вони потечуть у море і понесуть з України ворожу кров)

“Таким чином, слова “визискувачі” і “тирани” Франко замінює, згідно з суворою простотою оригіналу, словом “вороги” [20, с. 300].

Щодо шести відмінностей (головно орфографічних та розділових) у тексті з посібника Л. Міщенко та О. Турченко, то вони, найімовірніше, закралися через недогляд, адже перед нами редакція 1903 р. До того ж, лексема *grenzlose* лексикографічно не засвідчена [23, с. 295; 53, с. 256].

Розгляньмо тепер “Vermächtnis” докладніше, у зіставленні з оригіналом. Вірш не має традиційної будови, тобто довжина рядків неоднакова, проте внутрішньо вирізняються дві частини. У перших п’ятнадцяти строфах поет звертається до свого народу з проханням поховати його на Батьківщині. Друга частина поезії (8 останніх рядків) – це патетична промова поета до народу із закликом до повстання за волю проти гнобителів та поневолювачів.

Фонетичні особливості. Тут варто насамперед звернути увагу на чергування голосних та приголосних, асонанси. Зокрема, приголосний [p] вдало відтворює рев Дніпра (*реве ревучий*), рішучість у боротьбі з ворогами, ненависть до

них (кров ворожу, кайдани порвіте), у приголосному [л] відбито плавність, отже, прийнятність, а то й приємність описуваного: (Сем'ї) великій, вольній; (не забудьте пом'янути) незлим (тихим) словом. Прикметники “незлий” і “тихий” – одного лексико-стилістичного ряду і творять гармонію. Як же відтворив І. Франко-перекладач указані особливості? Рев Дніпрові води подано як *Gebraus der großen Wellen*, тобто “штурм, рев, вирування великих хвиль”. До того ж префікс “Ge-” (значення збірності, узагальненості) має тут посилювальний ефект. У сучасних словниках зафіксовано лише дієслово “brausen” у поданих вище значеннях та низці інших [53, с. 113]. “Кров ворожу” відтворено як “Feindesblut und Feindesleichen” (“ворожу кров і ворожі трупи”), тобто розширено і посилено образ, і, на перший погляд, без повторів [p], однак попередній рядок надолужує й цю начебто нестачу: *Schwemmen fort ins Meer und schleppen* (купати, нести, волокти далі в море). *Schwemmen* – це “зносити, змивати (водою), прибивати до берега, викидати на берег” [23, с. 546]. Подібне зазначає й В. Мартинов: Коли вони потечуть у море і понесуть з України ворожу кров [20: 300]. А якщо тут згадати, що І. Франко написав з приводу перекладів Кобзаревих творів німецькою мовою (“незвичайна простота Шевченкового вислову, його мальовничість та натуральність ваблять перекладача, але zarazом доводять його до розпуки, коли він хоче своїм перекладом передати не лише механічно значення українських віршів, але хоч приблизно українську мелодійність, враження, яке робить оригінал [...], а “ті, що перекладали Шевченка на неслов'янські мови, бачили відразу, що вповні вірно передати і зміст і форму Шевченкових віршів буде їм неможливо, і для того зрікалися або одного, або другого” [42, с. 189]), то у всій повноті стає зрозумілою глибину зробленого.

Алітерації зумовлені часто-густо лексичними повторами, як-от повторами сполучників, напр.: *і Дніпро, і кручі; і лани, і гори*. Німецькою мовою відтворити так не видається можливим, що більше – доцільним з огляду на стилістичні норми, а відтворити перенос (анжамбеман) – потрібно, що й бачимо у перекладі:

Schwinge bis zum Gott empor mich
 Von dem Sturme hingerissen
 Um zu beten – doch bis dahin
 Will von keinem Gott ich wissen.

Хай і додано рядок у *пориві бурі* (дослівно: порваний (затягнутий) бурею), він, однак не суперечить першоджерелові, адже автор перекладу, подає свій погляд на те, як можна “полинати” до Бога, цілком у контексті “Заповіту” (одного семантичного поля з “кайдани порвіте”, “вставайте”, пор. тж. “Буря і натиск”).

Кілька рядків оригіналу чергується (8-6-8-6 тощо), у перекладі – теж, однак у І. Франка воно дещо інше: 8-8-8-7-8-8-7 і т.д. Ямб чергується з хореєм, у перекладі теж. Рими як у парних, так і в непарних рядках – жіночі. Збережено їх і в перекладі.

Важливе й співвідношення голосних та приголосних оригіналу та перекладу. Аналізуючи переклади Шевченкових творів німецькою мовою пера Ю. Віргінії, зокрема перших восьми рядків вірша “Тече вода з-під явора”, І. Франко пише: “Коли зважимо, що мелодійність віршової мови лежить головно в добрій

пропорції голосних над суголосними, то побачимо, що в наведеній вище строфі Шевченкової поезії маємо 56 (звучних), 59 суголосних, коли натомість в німецькім перекладі на 53 звучні (беручи двозвук за один звук) приходить не менше як 120 співзвуків” [43, с. 148]. І. Франко-перекладач допомагає І. Франкові-перекладознавцеві. Це той щасливий випадок, коли практика допомагає теорії, адже переклад вийшов друком 1903 р., а стаття – 1911.

Табл.1. Співвідношення голосних і приголосних оригіналу та перекладу

Рядок	Оригінал		Переклад	
	Голосні	Приголосні	Голосні	Приголосні
1	8	8	8	15
2	6	6	8	13
3	8	10	8	15
4	7	7	7	10
5	8	9	8	14
6	6	7	8	17
7	8	9	8	12
8	7	6	8	16
9	8	8	7	12
10	6	4	8	19
11	9	8	8	16
12	6	4	8	18
13	8	8	8	15
14	6	6	8	15
15	8	7	8	12
16	6	5	8	16
17	10	10	8	14
18	7	7	8	15
19	8	8	8	16
20	6	6	8	12
21	9	8	8	13
22	8	8	8	17
23	8	9	8	13
24	6	11	8	13
Разом	177	179	190	348

Отже, загалом співвідношення голосних: приголосних оригіналу та перекладу, на перший погляд, видається непропорційним. Однак, якщо взяти до уваги аналітико-синтетичною природу німецької мови, де рід і відмінок іменника маркуються головно аналітично (артиклі та їхні еквіваленти), дієслівні форми частково також аналітичні, голосні та приголосні співвідносяться як 45% : 55% [1, с. 329], а ще дієслівні форми здебільшого складені, слова загалом багатоскладові, то “зважаючи дуже відмінну організацію німецької мови в порівнянні до української” [43, с. 147], можемо стверджувати, що пропорції 1:1,01 (оригінал) та 1:1,83 (переклад) не вельми віддалені. До того ж, переклад як рівнодійна низки чинників, не тільки фонетичних, визначається кінцевим результатом, загальним враженням на реципієнта. Тут можливі й компенсації на інших мовних рівнях, зокрема граматичному, що й видно нижче (див. морфологічні особливості).

З лексичного погляду цікаво було би про що, зокрема, пишуть Л. Міщенко та О. Турченко, розмежувати лексеми за тематичним принципом, тобто розбити на тематичні групи, як-от: а) боротьба за волю (*понесе кров ворожу, вставайте, кайдани порвіте, вражою злою кров'ю волю окропите*); б) мальовничість української природи (*серед степу широкого, на Вкраїні милій, лани широкополі, Дніпро, кручі, гори*). Із семантично-експресивного погляду вирізняються т.зв. “загальні” та “стилістично забарвлені” лексичні засоби. До першої групи належать: *умру, могили, лани, кручі*, до другої – *полину, вража кров, Вкраїна*. До такого ж “високого” стилю належать і дієслова у наказовому способі (рядки 1, 16, 19, 22), зокр. *поховайте, порвіте, окропите, не забудьте пом'янути*.

Синтаксичний стильовий компонент характеризується наявністю лише чотирьох речень у тексті “Заповіту”: двох складнопідрядних (речення 1 і 2) та простих поширених (речення 3 і 4). Автор вживає одне розповідне речення і три наказові (1, 3, 4). За структурою це речення дієслівного типу. Спостерігається паралелізм форм, повтори (лексичні та граматичні), зокрема:

Як умру, то поховайте... (1-й рядок) / *Поховайте та вставайте...* (17-й рядок).

Як понесе з України... / *Кайдани порвіте...* / *Волю окропите...* / *І мене в сем'ї великій, / В сем'ї вольній, новій / Не забудьте пом'янути...*

Серед степу широкого... / *Лани широкополі...* / *І Дніпро, і кручі...* / *І лани, і гори...*

З морфологічних особливостей варто передусім згадати широке вживання дієслів наказового способу (рядки 1, 16, 17, 19, та 22): *Поховайте та вставайте, порвіте, окропите*. “Заповіт” звучить як вимога, звернена до другої особи множини. Цій меті підпорядковані і граматики, і стиль, зокрема вибір архаїзмів, точніше церковнослов'янїзмів *порвіте, окропите* та ін. З огляду на брак, точніше відсутність 3-ї особи однини в німецькому імперативі, І. Франко добирає найближчу йому форму умовного способу (Konjunktiv) у 20-му та 23-му рядках.

Розглядаючи переклад, автором якого є І. Франко, не можна, зокрема, оминути увагою такий критерій оцінки перекладу, як загальне число слів і частин мови, насамперед головних, у зіставлюваних текстах, що його запропонував І. Франко [39, с. 13–20]: дієслів – 14, з них у наказовому способі 6; іменників – 20, прикметників – 12, що й створює враження статичної й динамічної. Ці частини мови, за словами І. Франка, “створять головну основу словесного твору, надаючи йому зміст

і акцію, то слова другої категорії – се неначе тінювання в малярстві, що оживляє і упластичнює картину. Що в перекладі слова першої категорії так сильно переважають слова другої категорії, се спричинює зазначене вже при розборі перекладу перетяження віршів змістом, затемнення картин і подекуди фальшування контур” [39, с. 20]. У перекладі маємо 21 дієслово, з них у наказовому способі 8; іменників – 25, прикметників 9, однак треба зважити на природу німецької мови, зокрема складені іменники, як-от *Feindes-blut*, *Feindes-leichen*, дієслова з відокремлюваними префіксами та інші (курсив мій – *I.T.*), тому, ймовірно, загальне число слів перекладу становить 119, оригіналу ж – 83. У відсотковому обчисленні співвідношення головних частин мови до загального числа слів становить $44:83=0,55$ (оригінал) і $55:119=0,46$. Отже, співвідношення слів, навіть з огляду на типологічні відмінності зіставляваних мов, майже тотожне і до переобтяження, згадуваного у наведеній вище цитаті (мається на увазі переклад С. Твердохліба), не спричиняються.

Важливо, що зауважив сам І. Франко, зрозуміти і передати у перекладі ідею сказати б “концентричності” чи “іррадіальності”, а саме: *на могилі* → *серед ступу широкого* → *на Україні милій*, тобто рівномірного поширення, розповсюдження. Як же відтворено всі ці особливості у перекладі? Тут уже перекладач не може не зважати на поетичні засоби, наявні у цільовій мові та самі традиції цільової культури. У зв’язку з цим Я. Погребенник у згадуваній вище монографії (розділ “Деякі питання перекладу поезії Шевченка”), узагальнюючи перекладознавчу проблематику на підставі аналізу всіх відомих їй перекладів Кобзареві поезії німецькою мовою, до того ж в історичному ракурсі, порушуючи, зокрема, таку архіважливу проблему як відтворення образності, пише: “Така образність досягається головним чином розумним використанням всього багатства національної мови, що, поряд з іншими компонентами – інтонацією, синтаксисом, національним колоритом – складає індивідуальну своєрідність мови даного поета” [25, с. 232]. З лексико-стилістичного погляду варто зазначити, що І. Франко добирає, судячи з усього, відповідні засоби мови перекладу, як-от: дієслова *bestatten* (ховати), *schwingen* (линнути) *bis zum Gott empor*, що, як стверджують дослідники [56, с. 119], належать до т.зв. “високого” стилю, тимчасом як *begraben* (ховати) стосується нейтральної лексики. Абсолютного повтору не вийшло, мабуть, з огляду на ритмічні вимоги 17-го рядка, пор. *Ja, bestattet mich und erhebt euch*, де восьми складам першотвору відповідало б аж дев’ять складів перекладу. Не вельми допомогло б і випущення першого слова (*Ja*), що призвело би до втрати відповідного ритму, а з ним – і пафосу.

Допомогла і друга редакція, де авторові перекладу вдалося знайти вагоміші, точніші відповідники бо не завжди, як часто стверджують, перший варіант найоптимальніший. Власний досвід у царині перекладництва засвідчує, що це справджується щодо окремих лексем, багатьох, однак вельми рідко – всіх. Так і в цьому разі, можливо, кращим відповідником був би *Bis von Feindesblut gerötet Blinkt der Freiheit Morgenstrahl!* (тобто “Поки зарум’янений ворожою кров’ю не зблисне вранішній промінь волі”).

Отже, лексема *Schnelle* (швидкість; швидка течія; бистрина; стромовина; поріг (ріки)) [23, с. 536] набагато краще віддає зміст, ніж попередній варіант

Schwelle (поріг (в одвірку); лежень; шпала) [53, с. 510]. Лексема “Gebraus” (<*brausen*) “постійний шум, рокіт, гуркіт (піни)” [23, с. 263] та *brausen* “бушувати, кипіти, вирувати”, як і *Brausen* у першому значенні “(шум (моря, вітру), гуркотіння, рокотання (хвиль)” [23, с. 142] дуже вдало передають Шевченкове “*реве реву-чий*” (пор.: *Das Gebraus der großen Wellen*). Дієслова *schwemmen* “зносити, змивати (водою); прибивати до берега, викидати на берег” [23, с. 546] *schleppen* “тягти, волокти” [23, с. 531] загалом правильно передають ідейний зміст дев’ятого-одинадцятого рядків, хоча й без збереження ритміки, що, однак, знаходить своє виправдання у перекладознавчих спостереженнях І. Франка (“Незвичайна простота Шевченкового вірша...” [42, с. 189]) та розуміння того, що переклад – це немов рівнодійна кількох різнорідних чинників, як-от: образності, ритміки, семантики, стилістики, граматики, фонетики, індивідуального стилю та ін. Що ж до лексеми *röten* (робити червоним, рум’янити, зокрема *sich röten* “червоніти, шарітися”) [23, с. 509], то вона, хоч і не відтворює повністю “обрядової” функції (обряд освячення), проте передає якоюсь мірою причинно-наслідковий зв’язок (“і злою ворожою кров’ю / хай зачервоніє свобода!”). Із п’яти архаїзмів (*Вкраїні, синєє, порвіте, вража, окроніте*) у тексті перекладу не відтворено жодного, бо їх не існує в мові перекладу. Однак історичний ракурс окресленої проблеми не прямий, а опосередкований [56, с. 119], слугує тут, радше, для тінювання, як висловився б сам І. Франко.

Словотвірний аспект. Як в оригіналі, так і в перекладі вжито традиційні способи словотвору: а) корінні слова такими й відтворено, пор.: *умру, стєну, лани, гори, Бога* та *sterbe, Zinne, Steppe, Meer, Gott*; похідні слова відтворено похідними, пор.: *по-ховай-те, о-крони-те, за-будь-те, не-злим, ре-уч-им* та *Gebraus, zer-speng-et, grenz-en-los-e, Frei-heit*. В українському тексті лише одне складене слово: прикметник *широк-о-полі*. У перекладі два таких слова: *Feind-es-blut* та *Feind-es-leichen* (“ворожа кров” та “ворожі трупи”).

Стилістичні засоби. Насамперед звертає на себе увагу гіпербола “лани широкополі”, перифраза та уособлення “реве реву-чий”, які змальовують красу і могутність України, силу і велич Дніпра. Перекладач і тут, попри об’єктивні труднощі, зумів-таки підшукати відповідники *grenzenlose Felder* (“безкраї лани”), *Gebraus der grossen Wellen* (“рев великих хвиль”). Вагому стилістичну роль у творенні образів відіграють епітети лани *широкополі*, сем’ї *великій, вольній / новій, вражою, злою* кров’ю. Їх творчо, хоча іноді й описово, передає мовою перекладу І. Франко: *grenzenlose, mit schlimmen Feindesblute, am Tag, der euch die Freiheit und Verbrüderung wird schenken*. Остання словосполучка у перекладі, замість образу родини, сім’ї подає дещо інший – “дня, що подарує свободу і братання”, проте навряд чи така заміна аж надто суперечить оригіналові, адже мова йде про макро-, так би мовити, сім’ю, тобто Націю. Отже, семи “великий” і “новий” тут все ж таки виражаються, хоча й імпліцитно або описово.

Дослідниця О. Білоус, зіставивши переклади з Т. Шевченка, що їх виконали І. Франко та низка німецьких перекладачів, дійшла такого висновку: “Зіставний аналіз перекладних прочитань А. Курелли, Е. Вайнерта, Г. Ціннер, з одного боку, та І. Франка – з іншого, показує нерідко істотні розходження між провідними ідеями того чи іншого твору та його відповідними версіями. Під пером Івана

Франка, зазвичай, Шевченкова думка передана адекватно (курсив мій. – *I.T.*). Натомість у досліджуваному двотомнику (перекладів А. Курелли, Е. Вайнерта, Г. Ціннер. – *I.T.*) мають місце значні трансформації, націлені на ідеологічне виокремлення соціальних моментів” [6, с. 63]. Це вельми важливе і тонке спостереження. Подібні спостереження та оцінки наявні і в Я. Погребенник [25, с. 82–86]. Дослідниця називає таку перекладацьку традицію реалістичною, а метод, якому дав початок І. Франко та його сучасники, зокрема Ю. Вірґінія, – методом художнього перевтілення, “який передбачає насамперед змістову точність в кращому розумінні цього слова, передачу образності, стилістичної і естетичної функції першотвору та його ритмічної структури” [25, с. 207]. Суть свого перекладацького методу І. Франко окреслив такими словами: “Я старався переводити “Фавста” вільно, о кілько мож дословно, подавати кожду думку автора по змозі в такій самій формі, як сам автор, – на кілько се було згідне з духом нашої мови. Я майже всюди задержував таке саме метрум, яке було в ориґіналі” [40, с. XII].

Для більшої наочності варто навести ще один, сучасний, виконаний у Німеччині, переклад Шевченкового “Заповіту” (Теж, до речі, “Vermächtnis”). Його автором є М. Шарнаґль-Саюк [47, с. 88].

Wenn ich sterbe, dann versenkt mich
Auf dem Grab der Hünen,
In der Steppe lichten Weite
Meiner Ukraine.

Dass die endlosen Gefilde,
Am Dnipro die steilen
Ufer schau'n ich kann und hören
Sein Gebrüll, sein Heulen,

Wenn aus Ukrainas Weite
Tief ins Meeresdunkel
Wälzt er rot den Tod der Feinde.
Berge dann und Fluren

Unter mir, zu Gott ich schwebe,
Gottes Namen nenne
Im Gebete ich – doch vordem
Gott ich nicht erkenne.

So versenkt mich und erhebt euch,
Lasst die Ketten bersten!
Mit dem Blut des Feindes sollt ihr
Eure Freiheit netzen.

Lasst mich in dem großen Bunde,
Frei und neu entstanden,
Nicht vergessen sein und schenkt mir
Still einen Gedanken.

У перекладі звертає на себе увагу прагнення перекладачки зберегти хоча би позірно римування і ритміку, однак будова строфи відмінна від тієї, що в ориґіналі. Не завжди відтворено і звукоряд, алітерацію тощо. Отже, і цей переклад безсмертного “Заповіту” німецькою мовою не перевершує Франкової інтерпретації.

Висновки. Попри поважний уже доробок у царині освоєння українською літературою німецькомовного культурного ареалу, робота у цій ділянці триває. Найбільший, як за обсягом, так і за методологією підходу, внесок зробив у цю справу І. Франко. Німецька мова посідає у його перекладацькому доробку провідне місце (85%), охоплюючи майже половину всіх творів (49%). Переклад був невід'ємною складовою громадсько-політичної, точніше культуротворчої діяльності письменника, підпорядковувався їй.

Багато зробив І. Франко у справі популяризації українського Слова у німецькомовному культурному ареалі. У цьому аспекті варто вирізнити німецькомовну поетичну Шевченкіану. Низка шевченкознавчих праць І. Франка – перекладознавчі. Це насамперед “Шевченко в німецькім одязі”, “Шевченко по-німецькому”.

Важливим аспектом дослідження є і вибір твору для перекладу. Про це написано немало, однак варто додати й такий чинник, як духовна спорідненість або *сродність*, за Г. Сковородою. Відомо, що І. Франко ще зі шкільної лави захоплювався поезіями Т. Шевченка, знав напам'ять його “Кобзар”.

Попереду – розбір інших перекладів Шевченкових творів, що їх виконав І. Франко німецькою мовою, пошук нових публікацій на порушувану тематику, бібліографування науково-критичного доробку у цій ділянці.

1. *Абрамов Б., Семенюк Н.* Німецький язык // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Ярцева. М.: Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
2. *Бендзар Б.* Вклад Івана Франка в справу популяризації надбань української літератури серед австрійців та німців // Іван Франко. Статті і матеріали. Українське літературознавство: Міжвідомчий республіканський збірник. Вип. 3. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. С. 83–88.
3. *Бендзар Б.П.* Творчество Ивана Франко на немецком языке (642. Л-ра народов СССР. Украинская): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев: Ин-т л-ры им. Т.Г. Шевченко АН УССР, 1969. 20 с.
4. *Бендзар Б.* Поетична спадщина І. Франка німецькою мовою // Українське літературознавство: Республіканський міжвідомчий збірник. Іван Франко. Статті і матеріали. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. Вип. 14. С. 46–51.
5. *Березинська З.* Німецька народна епічна поезія в перекладах Івана Франка // Іван Франко. Статті і матеріали. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1960. Збірник восьмий. С. 130–140.
6. *Білоус О.* Перекладацька традиція у контексті переємності літературного досвіду // Наукові записки. Серія “Філологічні науки” (Літературознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. Вип. 69. Ч. 1. С. 61–68.
7. *Возняк М.* Франко і Шевченко // Вісті АН УРСР. 1946. № 3. С. 26–30.
8. *Возняк М.* Поезії Шевченка в німецьких перекладах Франка // З життя і творчості Івана Франка. К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1955. С. 266–303.
9. *Геккель Е.* Відки і як взьались льуде на земли? За дозволом автора з німецького переклав Іван Франко. Львів: З друкарні Тов-ва імени Шевченка, 1879. 32 с. (Дрібна бібліотека. Ч. III).
10. *Гнатюк М.* Шевченкознавчі обрії Івана Франка // Іван Франко. Шевченкознавчі студії / Упоряд. М. Гнатюк. Львів: Світ, 2005. С. 5–38.
11. *Гординський Св.* На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади / Серія “Ad Fontes” / “До джерел”. Львів: Світ, 2004. С. 415–440.
12. *Григор'єва Л.* Погляди І. Франка на переклад та його перекладацька діяльність в аспекті ксенології // Вісник Харків. держ. ун-ту. № 390. Актуальні проблеми теорії комунікації та викладання іноземних мов. Харків: Приватне вид-во “Константа”, 1997. С. 43–46.

13. Драгоманов М. Гете и Шекспир в переводе на украинский язык // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. К.: Наук. думка, 1970. Т. 2. С. 145.
14. Журавська І. Іван Франко і зарубіжні літератури: Монографія. Відп. ред. акад. О. Білецький. К.: Вид-во АН УРСР, 1961. 383 с.
15. Іван Франко. Шевченкознавчі студії / Упоряд. М. Гнатюк. Львів: Світ, 2005. 472 с.
16. Карль Маркс. Початок і історичний розвиток капіталістичної продукції в Англії. I. Первісне нагромадження капіталу. З німецького переклав Іван Франко // Культура: журнал культурного, суспільного й політичного життя. 4–9 число. Львів, квітень-вересень, 1926. С. 173–202.
17. Книжова О. Шевченкознавча спадщина Івана Франка // Франківські читання: Збірник статей. 150-річчю від дня народження Івана Яковича Франка присвячується. Черкаси: ЧНУ, 2007. С. 37–40.
18. Кравченко Л.С. Поэма Г. Гейне “Германия. Зимняя сказка” в переводе Ивана Франко // Іван Франко і світова культура: М-ли Міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів 11-15 вересня 1986 р.): У 3-х кн./ Упоряд. Б. Якимович; Редкол.: І. Лукінов, М.В. Брик, Г. Вервес та ін. К.: Наук. думка, 1989. Кн. 2. С. 284–286.
19. Маковей О. Про руські переклади поезій Г. Гайного // Зоря. 1892. Ч. 21. С. 395–416.
20. Мартинов В. Шевченко в перекладах Франка на німецьку мову // Збірник праць П'ятої Наукової Шевченківської конференції АН УРСР, Інституту літератури ім.Т.Г. Шевченка. Відп. ред. чл.-кор. АН УРСР Є. Кирилюк. К.: Вид-во АН УРСР, 1957. С. 288–301.
21. Мельник Я. Іван Франко й *biblia arosurpha*. Львів: Вид-во Українського Католицького університету, 2006. 512 с.
22. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт: Незалежний літературно-мистецький та громадсько-політичний місячник. К.: ВД “Всесвіт”, 2006. № 5–6. С. 174–194.
23. Мюллер В. Великий німецько-український словник. Близько 170000 слів та словосполучень. К.: Чумацький шлях, 2005. 792 с.
24. Нарись історіє філософіє. Часть перша. Грецька натурфілософія відь Талеса до Демокріта. Изъ нѣмецкого проф. Фріца Шульце, переклавъ Іванъ Франко. У Львовѣ, 1887 (Накладом перекладчика. З друкарні Тов-ва имени Шевченка (Наук. б-ка. Книжка I)). 66 с.
25. Погребенник Я. Шевченко німецькою мовою: Монографія. Відп. ред. Є.П. Кирилюк. К.: Вид-во “Наукова думка”, 1973. 300 с.
26. Почепцов Г.Г. Іван Франко як знавець іноземних мов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського. Т. VIII. 1957. С. 125–130.
27. Ривкіс Я. Іван Франко – дослідник російської та зарубіжної літератур (Наукові записки Житомирського держ. пед. ін-ту ім. Івана Франка. Т. X. Редактор М. Хомичевський). Житомир, 1959. С. 3–196.
28. Романченко Т. Іван Франко – редактор і видавець “Кобзаря” Т. Шевченка // Іван Франко. Статті і матеріали. Вип. 9. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. С. 18–32.
29. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література: Наукове видання. Друге уточнене і розширене видання. Відп. ред. О. Купчинський // Наукове товариство ім. Шевченка. Українознавча бібліотека НТШ. Ч. 10. Львів, 2002. 239 с.
30. Рудницький М. Франко на сторожі Шевченкового слова // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник дев'ятий. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1962. С. 5–17.
31. Сукенников П. У Івана Франко (Письмо из Берлина) // Іван Франко в воспоминаниях современников. Сост., подготовка текста, вступит. статья и комментарии М. Пархоменко / Сер. лит. мемуаров. Под общ. ред. В. Григоренко, Н. Гудзия, С. Макашина. М.: Изд-во “Худ. л-ра”, 1966. С. 214–224.
32. Терзійська Л. Місце давньоболгарської літератури в “Історії української літератури” Івана Франка // Іван Франко і світова культура: М-ли Міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів 11–15 вересня 1986 р.): У 3-х кн./ Упоряд. Б. Якимович; Редкол.: І. Лукінов, М. Брик, Г. Вервес та ін. К.: Наук. думка, 1989. Кн. 2. С. 50–53.
33. Фавст. Трагедія Йогана Вольфганга Гете. Часть перша. З німецького переклав і пояснив Іван Франко. У Львові: Заходом Редакції “Сьвіта”, 1882. 222 с. (+1 с.).

34. Франко І. Генріх Гейне. Вибір поезій. Передне слово // Іван Франко. Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1978. Т. 13. С. 442–446.
35. Франко І. Вибір українських народних пісень // Іван Франко. Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1977. Т. 10. С. 111–112.
36. Франко І. Auswahl aus den Volksliedern der Kleinrussen // Іван Франко. Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1977. Т. 10. С. 119–132.
37. Франко І. Іван Франко. Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1988. Довідковий том / Упоряд. О. Безпальчук та ін.; Ред. О. Білявська. 1988. Алфавітний покажчик художніх перекладів та переспівів. С. 21–41.
38. Франко І. Із німецьких народних пісень // Іван Франко. Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1977. Т. 10. С. 397–414.
39. Франко І. Каменярі. Український текст і польський переклад. Деяко про штуку перекладання // Іван Франко. Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1983. Т. 39. С. 7–20.
40. Франко І. Передне слово // Фавст. Трагедія Йогана Вольфганга Гете. Часть перша / З німецького переклав і пояснив Іван Франко. У Львові: Заходом редакції “Сьвіта”, 1882. С. V–XIII.
41. Франко І. Рецензія на чеські переклади творів Тараса Шевченка // Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1981. Т. 29. С. 492–544.
42. Франко І. Шевченко в німецькім одязі // Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1982. Т. 35. С. 189–196.
43. Франко І. Шевченко по-німецьки // Твори: У XX т. К.: Держ. вид-во худ. л-ри, 1955. Т. XVII. С. 144–148.
44. Франко І. Школа поета (За Ібсенем) // Із днів журби. Поезії Івана Франка. Львів: Накладом автора, 1900. С. 61–69.
45. Франко І. Школа поета (За Ібсенем) // Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1976. Т. 3. С. 48–49.
46. Шевченко Т. Кобзар. Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2008. 480 с.
47. Шарнагель-Саюк М. У мерехтливому сьйві часу. Переклади українських поетів XIX–XX століть німецькою мовою. Поезії Матильди Шарнагель-Саюк. З передмовою Альберта Кіпи. Мюнхен: УВУ, 2005 (Серія *Varia*. № 51). 150 с.
48. Шелковенко І. Літературна спадщина І. Франка німецькою мовою // Вічний революціонер: Матеріали наукової студентської конференції, присвяченої 150-річчю І.Я. Франка / Відп. ред. Букач В. Одеса: ЦДПУ, 2007. С. 25–28.
49. Шуст Я. До питання традицій Т. Шевченка у поетичній творчості І. Франка // Іван Франко. Статті і матеріали. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. Збірник дев’ятий. С. 33–45.
50. Ярема Я. Іван Франко і “Фауст” Гете // Дослідження творчості Івана Франка. К., 1956. С. 68–107.
51. Ярема Я. Іван Франко і творчість Г. Гейне // Радянське літературознавство. 1960. № 1. С. 23–32.
52. Ярема Я. Франкознавчі студії / Упорядкув. С. Яреми; наук. редактор І. Лучук. Львів, 2007. 288 с. (Серія “Літературні пам’ятки”. Вип. 8).
53. Daum E., Schenk W. Wörterbuch Deutsch-Russisch. 18., unveränderte Auflage. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1979. 719 S.
54. Franko I. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine: Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten 1882–1915. Unter Mitarbeit von O. Bileckyj und I. Bass. Herausgegeben und eingeleitet von E. Winter und P. Kirchner // Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas. Herausgegeben von E. Winter. Band XIV. Berlin: Akademie-Verlag, 1963. 578 S.
55. Gedichte von Henrik Ibsen. Vollständige Ausgabe. Übertragen und erläutert von L. Passarge. Mit dem Bildnis des Dichters. Leipzig: Druck und Verlag von Philipp Reclam jun. S.a. 140 S. [+6 S.] (Universal=Bibliothek).
56. Mischtschenko L., Turtschenko O. Literarische Übersetzung Studiengang “Theorie und Praxis des Übersetzens”: Lehrbuch. Winnyzja: NOWA KNYHA, 2003. 176 S.
57. Žyla Wolodymyr T. Johann Wolfgang von Goethe in der ukrainischen Literatur. München, 1989. 96 S.

**THE GERMAN-LANGUAGE POETIC SHEVCHENKIANA
OF IVAN FRANKO****Ivan Teplyi***Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, Lviv 79000, Ukraine*

The article covers the translational and historical aspect of Ivan Franko's German-language poetic Shevchenkiana. The research is done within the context of I. Franko's works, primarily translations, written in German. New statistic data and publications illustrating the scope and the nature of what has been accomplished in the domain are furnished, with due regard for a number of I. Franko's translational elaborations.

Key words: Shevchenkiana, translation, Translation Studies (Translatology), the German language.

**НЕМЕЦКОЯЗЫЧНАЯ ПОЭТИЧЕСКАЯ ШЕВЧЕНКИАНА
ИВАНА ФРАНКО****Иван Тэпльи***Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина*

В статье рассматривается переводоведческо-исторический аспект немецкоязычной поэтической Шевченкианы Ивана Франко. Исследование выполнено в контексте творчества писателя на немецком языке, прежде всего переводческого, с учетом ряда переводоведческих работ Ивана Франко. Приводятся новые статистические данные, публикации, иллюстрирующие объем и характер сделанного в этой области.

Ключевые слова: Шевченкиана, перевод, переводоведение, немецкий язык.

Стаття надійшла до редколегії 06.08.2009

Прийнята до друку 20.10.2009